

МІЖДЕРЖАВНІ ПРАВОВІ СИСТЕМИ ЯК РЕАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО СВІТУ

В. ОКСАМИТНИЙ
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії
та історії держави і права,
керівник Наукового центру
порівняльного правознавства
(Інститут міжнародного права
та економіки імені О. С. Грибоєдова),
заслужений юрист Російської Федерації*

Правова система як юридична категорія використовується переважно для характеристики правових явищ, засобів і процесів, що існують всередині конкретної держави або характерні для певної групи країн. Дійсно, правова система пріоритетна і найчастіше розглядається в контексті зв'язку з державою як з основним носієм публічної влади. І порівняльне правознавство, звертаючись до державно-правових явищ сучасного світу, на основі проведеного зіставлення виокремлює сформовані за різними підставами види правових систем держав або їх правові сім'ї. Представлені у працях компаративістів класифікації досить різноманітні, але усі вони розглядають подібності або відмінності у створенні й дії різних компонентів правових систем саме держав, звертаючись до домінуючого у країні праворозуміння, шляхів формування джерел права, нормативного масиву держави, механізмів дії правових приписів або результатів такої дії.

Але сам Р. Давид, який у 50–70-ті рр. минулого століття здійснив відчутний вплив на розвиток європейського порівняльного правознавства, зазначав численність правових систем як усередині окремої держави, так і між ними: «У сучасному світі кожна держава має своє право, а буває і так, що в одній і тій самій державі діють кілька конкуруючих правових систем» [1, 37]. Правові системи, за словами французького компаративіста, мають і недержавні спільноти, і міжнародне співтовариство [1, 37–38].

Однак у тіні або недостатньо дослідженими залишаються інші аспекти, які безпосередньо впливають із суті правової системи як сукупності правових явищ, інститутів і процесів не лише конкретної держави, а й інших утворень, що мають місце в сучасному світі.

Принципово важливо зазначити: правові системи виокремлюють не тільки на рівні держави — їх слід розглядати як конкретно-історичну сукупність права, правової культури та юридичної практики як окремої держави, так і державних утворень¹.

¹ Бажання вмістити в поняття правової системи всю її багатогранність іноді призводить до старанного перерахування властивостей, якостей і функцій, яке відволікає від суті самого явища.

Державно-організовані утворення різного типу є елементами публічного устрою суспільств або спільнот впродовж майже всього їх розвитку в останні п'ять з половиною тисячоліть.

Вони могли передувати першим визнаним історією державним спільнотам, як, наприклад, області Верхнього і Нижнього Нілу, що згодом об'єдналися в Давньоєгипетську державу; або бути самоврядними містами-полісами, які об'єдналися в єдину Грецію лише за Олександра Македонського. У Середні віки характерним прикладом подібних державоподібних утворень були десятки королівств, герцогств, князівств або «вільних» міст зі своїм партикулярним правом, що сотні років входили до Священної Римської імперії німецької нації.

Не менше половини сучасних держав були колоніями, протекторатами або домініонами під управлінням європейських держав, але мали різний рівень самоврядування. А минуле і нинішнє століття дають нам численні приклади державних утворень, які не визнані міжнародною спільнотою, але, однак, мають власні правотворчі й правозастосовні органи. Початок нового століття не можна уявити без активної інтеграції країн, міждержавних союзів, що стали домінантою сучасного світопорядку.

Що їх об'єднує в контексті нашого дослідження? Всі ці *державно-організовані суспільства (співтовариства)* мають нормативно-організовану систему, що склалася в умовах їх функціонування, засновану на власному праві та правореалізуючій діяльності спеціальних установ.

Якщо спробувати узагальнити наявні в теорії держави різновиди сучасних державно-організованих суспільств (співтовариств), то, на нашу думку [18, 43–44], ними є:

- *держави*, які є організаціями суверенної публічної влади, що поширюють її за допомогою права на всю територію та населення країни;
- *внутрішньодержавні утворення* як частини єдиної союзної держави, що мають певну самостійність;
- *залежні території*, що перебувають під владою так званих управляючих держав, але мають власні владні структури, які організують безпосереднє управління населенням за допомогою нормативних приписів;
- *державоподібні утворення* — так звані невизнані держави (квазідержави);

Див., наприклад, таке об'ємне визначення, за яким правова система розуміється як «інформаційно-регулятивна система суспільства, що визначається соціально-економічним ладом, яка має власні історико-правові та етно-культурні особливості й складається з взаємозумовлених елементів (законодавство, правозастосування, правосвідомість), об'єднаних статичними і динамічними відносинами у структурно впорядковану цілісну єдність, що має передавальну функцію (за допомогою якої індивід з достатністю та необхідністю перетворює інформацію про зовнішню ситуацію, в якій він перебуває, на інформацію про свою належну поведінку в інтересах суспільства); а також регулятивну функцію (за допомогою якої панівний клас суспільства здійснює регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей)» [14, 181]. суспільства, що визначається соціально-економічним ладом, яка має власні історико-правові та етно-культурні особливості й складається з взаємозумовлених елементів (законодавство, правозастосування, правосвідомість), об'єднаних статичними і динамічними відносинами у структурно впорядковану цілісну єдність, що має передавальну функцію (за допомогою якої індивід з достатністю та необхідністю перетворює інформацію про зовнішню ситуацію, в якій він перебуває, на інформацію про свою належну поведінку в інтересах суспільства); а також регулятивну функцію (за допомогою якої панівний клас суспільства здійснює регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей)» [14, 181].

• *міждержавні об'єднання* як утворення, засновані на міжнародному договорі держав, які добровільно поступаються створюваним наднаціональним органам низкою суверенних повноважень.

Останні десятиліття відзначаються значним зростанням кількості міжнародних організацій, що відображає об'єктивну закономірність прогресу світової цивілізації. На сучасному етапі налічується близько семи тисяч міжнародних організацій, серед яких майже триста — міжурядові. Держави можуть об'єднуватися в різні асоціації, ліги, ради, союзи, власне організації, що створюються на основі різних принципів і цілей, з урахуванням розширення обсягу глобальних, міжрегіональних, регіональних та партикулярних завдань, що виникають у відносинах між ними. Серед міжнародних організацій прийнято виокремлювати: *універсальні* — відкриті для всіх країн світу (ООН — Організація Об'єднаних Націй), *спеціалізовані* (ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я), *міжрегіональні* (ШОС — Шанхайська організація співробітництва), *регіональні* (Африканський Союз), *торгово-економічні* (ОПЕК — Організація країн — експортерів нафти), *військово-політичні* (НАТО — Організація Північноатлантичного договору), *етнічні* (ЛАД — Ліга арабських держав), *релігійні* (ОІС — Організація ісламського співробітництва), *лінгвістичні* (Іберійський союз — асоціація іспаномовних держав), *правозахисні* (Рада Європи) та ін.

У межах родової категорії «міжнародна організація» в наукових дослідженнях використовується низка уточнювальних понять, пов'язаних із сучасним об'єднанням держав, такі як: «*міжнародно-правові об'єднання*», «*державно-правові об'єднання*», «*міжнародні утворення з елементами державності*», «*міждержавні союзи*», «*міжурядові організації*», «*регіональні спільноти*», «*міждержавні об'єднання*», «*міждержавні спільноти*», «*консолідації держав*» та ін. [3, 29; 6, 12–16; 12, 11–12; 27–29; 13, 18–20]. Полеміка щодо трактувань, взаємозв'язку і відмінностей цих понять у міжнародному праві має своє підґрунтя та вже сформовані традиції, пов'язані з впливом певної наукової школи або напрямку.

Форми міждержавних союзів мали місце у практиці міжнародного спілкування й у минулому, стаючи предметом теоретичних узагальнень. На це звертав увагу відомий німецький юрист і соціолог Г. Еллінек, коли характеризував відомі йому союзи між державами як *державні об'єднання*. Їх правові форми, зумовлені договорами, створюють різні тривалі відносини між державами, які завжди мають міжнародно-правовий характер [4, 698]. Вони «або засновані на принциповій рівності об'єднаних держав, яких це об'єднання не підпорядковує іншій вищій владі, або встановлюють договірні обмеження однієї держави на користь іншої, так що ця держава стає якщо не юридично, то політично залежною» [4, 702–703].

Не вдаючись до специфічних особливостей наведеної термінології (це поле діяльності належить фахівцям у галузі міжнародного права та порівняльного державознавства), надамо перевагу поняттю «*міждержавні об'єднання*», яке, на нашу думку, більше відповідає сучасному призначенню як постійних правових утворень, що будуються на угодах держав.

Можна погодитися з авторами спеціального дослідження, присвяченого правовим аспектам діяльності міждержавних об'єднань [10], що є підстави виділити їх в окрему групу міжнародних організацій на підставі більшої поєд-

наності, як регіональної інтеграції держав-учасниць, так й імперативності актів міждержавних об'єднань та їх впливу на національне законодавство.

У подібних об'єднаннях держави-члени встановлюють у відносинах між собою певний правопорядок, по суті, формують право як систему загальнообов'язкових приписів у межах створюваного міждержавного утворення. Вони базуються на договорі, який від імені держав-членів надає організації відповідні повноваження як у галузі міжнародних відносин, так і щодо них самих. *Отже, міждержавні об'єднання є постійними утвореннями держав, які засновані на міжнародному договорі для досягнення спільних цілей, мають постійні органи та діють в інтересах держав-членів, поважаючи їх суверенітет.*

Подібним міждержавним утворенням, створеним у різних регіонах світу за різних обставин, властиві такі *ознаки*:

- установчий міждержавний договір, що визначає та закріплює основні права й обов'язки держав-членів об'єднання;
- функціонування міждержавного об'єднання відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права;
- добровільне і постійне («тривале») членство суверенних держав;
- сецесія як право вільного виходу зі складу держав-членів;
- наявність конкретних цілей економічного, військового, соціального або іншого характеру в межах міждержавного зближення;
- наділення міжнародною правосуб'єктністю;
- наявність постійних органів, що створюються в межах міждержавного об'єднання;
- наявність судових інстанцій для вирішення спорів та уніфікації колізійних процедур;
- міждержавна правова система як результат узгодженої правової політики і практики держав-членів та їх об'єднання.

Міждержавна інтеграція в наш час є найважливішою зовнішньою функцією сучасної держави, змістом якої є її діяльність, спрямована на становлення, розвиток, зміцнення та вдосконалення різних форм міждержавного співробітництва, підпорядкована єдиним принципам, цілям і завданням. У межах міждержавної інтеграції виокремлюються такі тенденції [9, 120–121]:

- зростання обсягу участі країн у міждержавних об'єднаннях;
- прагнення до більшої гармонізації інтересів держав у інтеграційних процесах;
- розширення меж федералізації внутрішньодержавних відносин як засобу вирішення їх проблем у так званих складних унітарних або регіональних державах;
- поява нових, зокрема, змішаних форм міждержавних об'єднань;
- посилення регіоналізації при створенні міждержавних об'єднань;
- зміцнення двосторонніх зв'язків між державами, що веде до поглибленого рівня інтеграції на рівні локальних міждержавних об'єднань;
- поглиблення інтернаціоналізації права в цілому, що відображає більш тісну взаємодію міжнародного та національного права;
- посилення ролі та значущості правової політики у сфері об'єднання держав;
- прагнення до більш чіткого визначення правового статусу міждержавного об'єднання;

- наднаціональні процеси, що визначають наділення спеціальних органів міждержавних об'єднань виключною компетенцією зобов'язувати держави-члени виконувати їх рішення;

- прагнення до формування єдиного правового простору на основі наближення, уніфікації та гармонізації законодавства держав-членів.

У таких утвореннях функціонує власна *міждержавна правова система*, яку слід розглядати як *цілісну структуру, створювану на основі принципів і норм, що встановлюються міждержавним об'єднанням з метою формування між державами-членами відповідного правопорядку й обмежують (за їх попередньою згодою, вираженою в установчому договорі) суверенітет національного права в певних сферах* [8, 482–483]. Це постійно діюче утворення має елементи наднаціональності та конкретно визначену компетенцію на правовій основі в результаті добровільної інтеграції самостійних держав або застосування інших обумовлених способів досягнення цілей міждержавного об'єднання.

Основними ознаками (їх наявність або відсутність визначає обсяг та межі функціонування) міждержавних правових систем стають:

- договірно-правовий характер міждержавного об'єднання, який встановлює принципи формування правопорядку між державами-членами;
- постійний характер функціонування міждержавних об'єднань і створюваного ними нормативно-правового масиву;
- рівноправність держав-членів між собою та зі створюваним утворенням;
- єдина правова політика, що передбачає діяльність з вироблення загальних правових основ, цілей і завдань, прогнозування правових процесів, створення механізмів правового регулювання в межах міждержавного об'єднання;
- наявність спільного правового простору як результату взаємодії між державної правової системи з національними правовими системами держав-членів;
- наднаціональний (як правило) характер компетенції міждержавних органів, що володіють повноваженнями ухвалювати імперативні рішення для всіх членів об'єднання з правом застосування заходів примусового характеру;
- збільшення кількості так званих самовиконуваних рішень правотворчих органів міждержавних об'єднань, які не потребують додаткової трансформації у внутрішньодержавне законодавство.

Міждержавна правова система, як і будь-яка правова система, складається з інституційної, функціональної та нормативної частин. До інституційної частини цього різновиду правової системи належать суб'єкти міжнародного права, які є її елементами. Важливою властивістю, що дає змогу визначити той чи інший суб'єкт елементом міждержавної правової системи, є міжнародна правосуб'єктність, тобто можливість і здатність бути носієм суверенних прав і обов'язків. Таким природним володарем міжнародної правосуб'єктності може бути лише держава, оскільки суверенітет — невід'ємна риса, яка виникла разом із нею. Міжнародна правосуб'єктність держав є універсальною та визначає широку їх участь у створенні та функціонуванні загальної міжнародної системи, досягненні міжнародного правопорядку, формуванні принципів і норм міжнародного права; здатність набувати і реалізовувати права; виконувати обов'язки, взяті на себе відповідно до міжнародних угод. Всі інші суб'єкти між-

державних правових систем можуть мати міжнародну правосуб'єктність лише внаслідок формально зафіксованої вираженої волі держав.

Функціональну частину міждержавної правової системи становлять взаємозв'язки між суб'єктами міжнародного права. Реалізація правового статусу міждержавного об'єднання здійснюється за допомогою створюваних ним органів, які виконують правотворчі, правозастосовні, правотлумачні та правореалізуючі функції. Саме ці види юридичної діяльності відповідних органів міждержавних об'єднань є засобом досягнення такої мети як правопорядок, і одночасно способом відображення зв'язків між елементами міждержавної правової системи. Зв'язки між ними ґрунтуються на принципах співробітництва, координації та інтеграції, які у практиці міждержавних об'єднань здійснюються нерівномірно.

Посередницьку роль у створенні зв'язків між суб'єктами виконує третя частина міждержавної правової системи — *нормативна*, яка ґрунтується на загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права, міжнародних договорах та інших правилах, які регулюють процес об'єднання держав та його подальше функціонування. Ускладнення функцій, які покликані здійснювати міждержавні об'єднання, сприяє постійному збільшенню кількості міжнародно-правових норм, що зумовлює їх різні класифікації в доктрині міжнародного права. Критеріїв щодо цього існує багато, проте, взявши за основу найбільш принципів для діяльності міждержавних об'єднань, зупинимося на двох різновидах норм, що відображають:

- *зовнішнє право* міждержавного об'єднання — сукупність узгоджених державами-членами і об'єднанням правил, що містяться в установчих актах об'єднання, міжнародних договорах і конвенціях за участю держав-членів, міжнародних угодах об'єднання з іншими державами та міжнародними організаціями, а також у договорах із країною, яка надає свою територію під організацію та функціонування штаб-квартири об'єднання та його органів;

- *внутрішнє право* міждержавного об'єднання як сукупність норм, що регулюють структуру організації, компетенцію її органів, регламентацію субординаційних відносин структурних підрозділів, правовий статус персоналу та інші відносини неміждержавного рівня.

Попередником сучасних міждержавних правових систем є правова система *конфедерації*, яка, у свою чергу, була союзом суверенних держав, що об'єднувалися в певних цілях на підставі договору і створювали загальні законодавчі органи для вирішення обумовлених у договорі завдань (оборони, зовнішньої політики, державної безпеки, фінансування, об'єднання збройних сил, спільних систем комунікацій та ін.).

У наш час конфедерацій як класичного виду об'єднання держав не існує, проте конфедеративні ознаки (основні з них: *договірною-правова основа* об'єднання, збереження загальних рамок *суверенності* держав-членів, право *сецесії* як свободи членства в об'єднанні та виходу з нього, а також наявність або відсутність права *нуліфікації* як можливості невиконання рішень союзних органів) притаманні сучасним міждержавним об'єднанням — *співдружностям*, співтовариствам і союзам держав. Відповідно, цим самостійним видам державних об'єднань кореспондують їх міждержавні правові системи.

- *Міждержавна правова система співдружності* — об'єднання суверенних держав, які координують свою діяльність у певних сферах.

Основою для їх об'єднання можуть стати історична спільність, культурна і мовна однорідність, релігійні зв'язки, господарська інтегрованість, юридична сумісність (тобто належність до однієї групи правових систем) тощо. Подібні утворення слугують для збереження зв'язків у різних сферах, які історично склалися між державами. Правова система співдружності обмежена у своєму впливі на держави-члени через відсутність надвладних повноважень у союзних структурах, покликаних по суті здійснювати лише координаційні функції, а також наявність у держав-членів права нуліфікації.

Прикладом такого об'єднання є *Співдружність націй* (*Commonwealth*, у 1931–1947 рр. — Британська Співдружність націй), що об'єднує 55 колишніх домініонів і колоній Великої Британії, а нині незалежних держав. Членство в Співдружності відкрито для всіх країн, які визнають цілі її діяльності, за наявності минулих або нинішніх конституційних зв'язків з Великою Британією чи іншими членами міждержавного союзу. Але дві її країни-учасниці — колишня колонія Португалії Мозамбік (прийнята в 1995 р.) і колишня колонія Німеччини та Бельгії Руанда (прийнята в 2009 р.) — не мають таких зв'язків з Великою Британією [15]. Номінальним головою Співдружності визнає англійського монарха, має постійний секретаріат у Лондоні для організаційної та координаційної діяльності.

У грудні 1991 р. було створено *Співдружність Незалежних Держав* як міждержавне об'єднання колишніх республік СРСР (крім країн Балтії та Грузії, що вийшла з СНД у 2008 р.), у межах якого кожна з них зберігає свій державний суверенітет і повну міжнародну правосуб'єктність. Відповідно до Статуту СНД до спільного ведення держав-учасниць належать:

- забезпечення основних прав і свобод людини;
- координація зовнішньополітичної діяльності;
- співпраця у формуванні загального економічного простору, загальноєвропейського і євразійського ринків, систем транспорту та зв'язку, митної політики;
- охорона здоров'я населення і навколишнього середовища;
- питання соціальної та міграційної політики;
- боротьба з організованою злочинністю;
- співпраця в галузі оборонної політики та охорони зовнішніх кордонів.

У межах СНД створено численні союзні структури, в тому числі Раду глав держав (вищий орган СНД), Раду глав урядів, ради керівників окремих міністерств і відомств, Виконавчий комітет, Економічний суд, Міжпарламентську Асамблею держав-учасниць (далі — МПА) та ін. Всі вони активно створюють значний обсяг нормативного матеріалу, ухвалюючи численні рішення, постанови і рекомендації, підписуючи багатосторонні угоди, кількість яких вже вимірюється тисячами. Проте насправді така наочна правова надмірність не приносить бажаних результатів, навпаки, демонструє неефективність та аморфність цього міждержавного об'єднання. Невизначеність правового статусу також не сприяє підвищенню дієвості СНД та її правової системи.

Проблема не вирішена досі та полягає в тому, що країни, які недавно отримали свою державність, пам'ятаючи про по суті унітарний характер колишнього СРСР, здебільшого не прагнуть передавати органам СНД надвладні повноваження, які зобов'язують національні структури виконувати їх рішення. На практиці такий підхід призводить до цілком передбачуваних результатів, тобто

до бездіяльності СНД та її органів. Зокрема, модельні акти МПА підлягають розгляду в парламентах держав-учасниць, оскільки приймаються за згодою голів національних парламентів і за активної участі парламентських делегацій у комітетах і комісіях МПА. Насправді для того, щоб ці акти стали частиною національних законодавств, немає правових підстав: вони можуть бути або розглянуті та сприйняті, або просто обговорені, або відкладені без обговорення на невизначене майбутнє, або повернуті в МПА, або відправлені в архів чи бібліотеку парламенту. Підраховано, що лише 4–5 % рішень, прийнятих на рівні керівництва СНД за більш ніж 20-річну практику існування його міждержавної правової системи, виконані державами-учасницями.

Вже давно не є таємницею, що наявні різночитання тлумачень юридичної сили актів вищих органів СНД криються в самій природі СНД та її правової системи, невизначеності правового статусу на рівні установчих документів та різному ставленні держав-учасниць до її правосуб'єктності. А з метою надання праву СНД більшої системності пропонується на рівні установчих документів або спеціального міжнародного договору однозначно визначити, що всі рішення Ради глав держав і Ради глав урядів (а також інших органів СНД), які встановлюють будь-які зобов'язання безпосередньо для держав-членів або спрямовані на уніфікацію законодавства, мають бути оформлені шляхом укладення міжнародних договорів або відповідних актів органів СНД, що підлягають обов'язковій трансформації в національні правові акти. У свою чергу, ці акти повинні мати назви, відмінні від назв рішень цих органів, що мають рекомендаційний характер, і рішень, прийнятих з внутрішніх питань діяльності СНД як міждержавного об'єднання. Такий поділ дасть змогу визначити статус і юридичну силу того чи іншого акта органу СНД ще в момент його прийняття, виходячи з його назви, а не після, на підставі суб'єктивного аналізу його змісту. Як більш принциповий вихід із ситуації, що склалася у правовій системі СНД, пропонується трансформувати цю організацію в більш інтегровану міждержавну структуру на зразок співтовариства.

Низький потенціал СНД в об'єднанні зусиль держав-учасниць для вирішення першочергових завдань підштовхує їх до пошуку й інших форм політико-правової взаємодії на рівні певної регіоналізації та фрагментизації. Цей процес відображається, наприклад, у спробах створення локальних міждержавних союзів на пострадянському просторі.

- *Міждержавна правова система союзу локального об'єднання країн на основі історичної, політичної, економічної, соціально-культурної та етнографічної близькості.*

Прикладами таких союзів є *Союзна держава Сербії та Чорногорії* (2002–2006 рр.) і *Союзна держава Білорусі і Росії* (далі — СДБіР), тобто вже не існуючі і досі не сформовані міждержавні об'єднання. В обох випадках непереборними перепонами на шляху створення єдиної державно-правової системи виявилися явні та латентні політичні суперечності, очевидне небажання запроваджувати надвладні структури з імперативними повноваженнями або підкорюватися створеним наднаціональним органам влади.

У першому випадку Договір про перебудову відносин Сербії та Чорногорії від 14 березня 2002 р. передбачав «м'яку федерацію» з єдиним представництвом в ООН, спільним повітряним простором і збройними силами. Водночас за республіками-членами визнавалося право на окремий економічний та пра-

вовий простір, включаючи повністю самостійні вищі органи влади, представницько-законодавчі та судові структури, власні митні, грошові та податкові системи. Незважаючи на досить ліберальний щодо Чорногорії характер нововведень, чотирирічний період функціонування Союзної держави був по суті перехідним етапом до остаточного розпаду колишньої Югославії на окремі національні держави.

Договір між Російською Федерацією та Білорусією від 26 січня 2000 р. про створення СДБіР, навпаки, мав на меті відновити єдиний політичний, соціальний та економічний простір двох народів і держав на основі формування єдиної правової системи. Конкретні заходи та терміни їх виконання мали визначатися рішеннями органів Союзної держави (Вищої державної ради, Парламенту, Ради міністрів, Суду, Рахункової палати), в міру становлення якої буде прийнята на загальносоюзному референдумі Конституція СДБіР. Саме конституційний акт, що повинен мати обов'язкову юридичну силу і пряму дію для всіх громадян і організацій міждержавного об'єднання, покликаний юридично закріпити остаточну форму його устрою і правову систему.

Але на сьогодні Союзна держава залишається такою лише на папері. До конституцій Росії та Білорусі не внесено жодних змін, необхідних для формування та функціонування механізмів СДБіР. А без виняткової компетенції та обов'язкових нормативних правових актів Союзна держава є аналогічною колишньому Союзу Росії та Білорусі (1996–1999 рр.), в якому були відсутні єдина правова політика та юридичні засоби досягнення цілей об'єднання.

На тлі практичної бездіяльності СНД і СДБіР активізувалися спроби створення функціональних міждержавних структур з більш визначеними правовими повноваженнями і зобов'язаннями. Прикладами є утворення Митного союзу (далі – МС) і процес оформлення Євразійського економічного співтовариства на базі сусідніх країн – Білорусі, Росії та Казахстану.

Так, 2010 р. як реалізація ідеї євразійської інтеграції формується МС трьох країн, який повинен стати сполучною ланкою між Європою і Азією, з одного боку, і противагою Європейському Союзу та Китаю – з другого. Додатковими аргументами на користь створення МС стали спільність цивілізаційних і культурних цінностей країн і необхідність спільного виживання в умовах глобалізації [16]. При цьому були проголошені такі принципи, як побудова МС на умовах рівності, поваги суверенітету і недоторканності кордонів. На території МС діє єдиний Митний кодекс, спільні торгові правила і регламенти.

Вважається, що наступним кроком на шляху пострадянської інтеграції стане Євразійський економічний союз, який планується створити до 2015 р. У межах цього проекту передбачається формування наднаціональних інститутів, зближення, гармонізація та уніфікація національних законодавств. Зокрема, намічається наділення істотними повноваженнями створюваної Євразійської Міжпарламентської Асамблеї та перетворення її «на повноцінний Євразійський парламент» на основі прямих демократичних виборів подібно до Європейського парламенту [17]. Новий орган «розроблятиме основи законодавства в базових сферах правовідносин, які після розгляду Вищою євразійською економічною радою набудуть директивного характеру» [17].

Отже, шляхом тривалого процесу спроб і помилок держави, які поєднані історично на пострадянському просторі, переконуються у необхідності ство-

рення нового інтеграційного утворення подібно до апробованої ЄС моделі міждержавної правової системи співтовариства.

- *Міждержавна правова система співтовариства, яка є централізованою формою міждержавного устрою, передбачає добровільне обмеження державами-членами своїх суверенних прав на користь союзних структур.*

Співтовариства мають, як зазначається у спеціальних дослідженнях, «яскраво виражені риси внутрішньодержавного характеру, які істотно відрізняють їх від міжнародних організацій традиційного типу, з погляду як їх інституційної структури, так і внутрішнього права, що регулює їх взаємовідносини з державами-членами і зовнішнім світом» [3, 16].

Прикладами таких спільнот є Рада Європи та ЄС, які відіграють істотну роль у формуванні єдиного європейського простору та загальноєвропейських правових стандартів.

Рада Європи — найдавніша та найбільш значуща правозахисна структура у світовому співтоваристві, створена 1949 р. До неї належать майже всі європейські держави — 47 країн. Правова система Ради Європи базується на поєднанні двох видів права: *внутрішнього*, що складається з рішень нормативного характеру з питань власної організації та порядку роботи, і *зовнішнього*, що визначається установчими договорами та іншими актами міжнародно-правового значення, а також правовими стандартами Ради Європи — вимогами до держав-членів організації дотримуватись ухвалених у ній норм і принципів. Норми права Ради Європи є певними стандартами поведінки, які створюються його суб'єктами на основі їх волевиявлення і визнаються ними як юридично обов'язкові. Слід також зазначити, що в рамках Ради Європи створено по суті наднаціональні органи, які вправі ухвалювати обов'язкові для держав-членів рішення і контролювати їх виконання. Наприклад, Комітет Міністрів Ради Європи або Європейський суд з прав людини.

Загальна характеристика міждержавної правової системи Ради Європи визначається такими ознаками:

- функціонування в межах, визначених установчим документом (Статутом Ради Європи), та відповідно до загальноєвропейських (універсальних та регіональних) норм і принципів;
- наявність основних елементів — держав як суб'єктів міжнародного права;
- наявність загальних міжнародно-правових норм, об'єктивованих у відповідних зовнішніх формах — джерелах права Ради Європи;
- значна роль судових прецедентів у сфері захисту прав людини;
- наявність у Європейському суді з прав людини, зважаючи на зазначене вище, нормотворчих функцій;
- формування загальноєвропейських правових стандартів, насамперед у сфері захисту прав людини, і на їх основі відповідних механізмів контролю над дотриманням таких зобов'язуючих моделей поведінки.

Система таких механізмів, вироблена в рамках Ради Європи, має все ще заплутаний та незбалансований характер, а функції контрольних органів часто дублюються. Все це, на думку дослідників європейської інтеграції, викликає необхідність раціоналізації та вдосконалення контролюючих процесів, і, за великим рахунком, реорганізації всієї правової системи Ради Європи.

Більшою мірою, ніж іншим державним об'єднанням, вдалося втілити ідеї загальноєвропейського правового простору *Європейському Союзу*, чия правова система є сформованою структурою, що сприяє подальшій інтеграції європейських держав, зокрема виробленню їх єдиної правової політики.

Таке об'єднання — породження і результат складних взаємовідносин європейських держав. У процесі своєї діяльності ця своєрідна міжнародна організація поступово трансформується в державне утворення нового типу. Воно стало наступником перших економічних співтовариств Західної Європи, держави-засновники яких із самого початку делегували частину суверенітету з національного на міждержавний рівень [7].

Установчі документи такого об'єднання, починаючи з Римського договору про заснування Європейського Економічного Співтовариства 1957 р. і продовжуючи Маастрихтським (1992), Амстердамським (1997), Ніццьким (2000), Римським (2004), Лісабонським (2007) договорами, поступово закріпили спільні та взаємопов'язані функції співтовариств і встановили єдиний механізм управління інтеграційними процесами, трансформуючи співтовариства у ЄС.

Повчальний і корисний досвід ЄС у створенні своєї правової системи, зближенні національних законодавств країн-членів і держав, що ведуть або завершують переговори про вступ до Союзу. Вже самі умови вступу та процедура прийняття свідчать про високі вимоги до охочих бути членами ЄС. Крім заходів з оздоровлення та перебудови економіки, валютно-фінансової системи, зміни зовнішньої політики тощо, країна-прохач повинна прийняти цілий пакет актів, спрямованих на законодавчі обмеження національного суверенітету і передачу низки своїх правових повноважень органам ЄС, на внесення відповідних змін до конституції країни, на підготовку державного апарату до застосування всередині країни права ЄС.

Як наслідок, на основі єдиного європейського правового простору сформувалося міждержавне об'єднання особливого типу. У сучасній західній правовій доктрині ЄС прийнято розглядати як «наднаціональну організацію», «тісно інтегроване постдержавне утворення, яке здійснює суверенні повноваження». Більше того, нерідко стверджується, що за своїм статусом ЄС є вже не міжнародною організацією, а «конфедерацією з елементами федеративного устрою», яка незабаром буде перетворена на власне федерацію або вже є її новим видом — «федерацією національних держав» [11, 19–20; 28–29].

Гадаємо, що таке припущення явно випередило свій час і було продиктоване ейфорійним очікуванням прийняття у 2005 р. Конституції Європи. Остання мала різко реформувати історично сформовану правову систему ЄС, створену державами-членами в результаті міжурядового співробітництва, і встановити повний пріоритет права ЄС над національним (європейські закони мали бути обов'язковими у всіх своїх частинах і підлягати прямому застосуванню у всіх державах-членах).

Відомо, що провал референдумів щодо проекту Конституції Європи у Франції та Нідерландах у 2005 р. поставив три крапки (якщо не крапку) над цими амбітними планами. Брюссельський саміт лідерів держав — членів ЄС у травні 2007 р. погодився з пропозицією щодо прийняття в майбутньому дуже урізаного («полегшеної версії»), порівняно з попереднім проектом, конститу-

ційного акта, що й відбулося пізніше — 13 грудня того ж року у вигляді Лісабонського договору.

Оновлений документ був позбавлений низки положень, які негативно сприймалися державами-евроскептиками і громадською думкою низки країн, що побоювалися настільки різкого перетворення ЄС на єдину супердержаву без чітких гарантій збереження їхньої національної ідентичності [2]:

- було вирішено не згадувати саме слова «конституція», характерне лише для традиційних суверенних держав, а базовий загальноєвропейський документ отримав робочу назву «Договір про реформи»;
- з нього виключені всі посилання на такі класичні ознаки держави, як офіційні символи (девіз, прапор, гімн, єдина валюта й інша символіка ЄС), що були додатковими подразниками для опонентів трансформаційних процесів у об'єднаній Європі;
- відновлено право вето держав-членів з окремих питань;
- включено статтю про сецесію, тобто право вільного виходу держав-членів із ЄС, рішення про яку ухвалюватиметься за підсумками всенародного голосування у країнах, де постає це питання, та ін.

Однак і за нинішнього стану правової системи ЄС не ставиться під сумнів примат так званого європейського законодавства, як над національними законами, так і підзаконними актами всіх 27 країн, що входять до ЄС.

Отже, в ЄС сформувалася міждержавна правова система, для якої характерні такі ознаки:

- функціонування на основі та в межах, визначених установчими документами, а також відповідно до загальноприйнятих принципів і норм міжнародного права;
- наявність основних елементів — суб'єктів міжнародного права, насамперед держав-членів;
- наявність спільного правового поля для норм міжнародного, національного права та права Співтовариств;
- наявність органів, що виконують нормотворчі та правозастосовні (зокрема судові) функції;
- наявність системи права та поділ її на «первинне» і «вторинне» право;
- особливий характер системи джерел права, серед яких найбільше значення мають установчі договори як джерела «первинного» права;
- наявність джерел «вторинного» права, серед яких важливе місце займають регламенти і директиви, і «третинного» права — судових прецедентів;
- створення власної правозахисної системи на основі Хартії основних прав ЄС;
- високий рівень правової уніфікації;
- наявність ефективних засобів нормативно-правової інтеграції;
- визнання пріоритету дії норм права ЄС над нормами права держав-членів;
- пряма дія низки норм права (так званих самовиконувальних рішень) вищих органів ЄС у національних правових системах.

Дослідникам, які звертаються до правової системи як основного поняття порівняльного правознавства, помітні звернення юристів-міжнародників і до проблематики, пов'язаної з *міжнародно-правовою системою*, її поняттям і змістом. Наявні в сучасній науці міжнародного права концепції «міжнародної між-

державної правової системи», «міжнародної нормативної системи», «глобальної правової системи», крім усього іншого, також свідчать про обмеженість розгляду правової системи лише в межах держави.

Правова система як політико-юридичний феномен відображає різноманіття сучасного світу, вимагаючи до себе більш прискіпливої уваги. По суті, у цьому закономірно виявляється прагнення розглядати як внутрішньодержавне, так і міжнародне право не тільки як усталені сукупності зобов'язуючих принципів і правил поведінки, а й конструкції, що динамічно розвиваються і відповідають у своїх проявах процесам глобалізації.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Давид Р. Основные правовые системы современности / пер. с фр. — М., 1967.
2. Европейский Союз: Основные акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями. — М., 2008.
3. Елистратова В. В. Объединения государств: общетеоретический аспект : автореф. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 2006.
4. Еллинек Г. Общее учение о государстве / пер. с нем. — СПб., 2004.
5. Кашкин С. Ю. Лиссабонский договор и основные тенденции и перспективы развития европейского права // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. — 2008. — № 2.
6. Луць Л. А. Типологізація сучасних правових систем світу. — К. ; Сімферополь, 2007.
7. Марченко М. Н., Дерябина Е. М. Право Европейского Союза. Вопросы истории и теории : учеб. пособ. — М., 2010.
8. Оксамитный В. В. Общая теория государства и права : учеб. — М., 2011.
9. Оксамитный В. В. Сравнительное правоведение и законоведение : учеб. пособ. — Брянск, 2011.
10. Право и межгосударственные объединения / под общ. ред. В. Г. Вишнякова. — СПб., 2003.
11. Сереброва С. О. Общетеоретические основы формирования европейской правовой системы : автореф. ... канд. юрид. наук. — Н. Новгород, 2005.
12. Скакун О. Ф. Правова система — держави, суспільства, регіону, світу? (щодо базових категорій порівняльного правознавства). — К. ; Х. ; Сімферополь, 2008.
13. Чиркин В. Е. Государствование как отрасль знания и учебная дисциплина // Государство и право. — 2008. — № 4.
14. Швакин С. В. Системный подход и понятие правовой системы // Вестник Российского государственного торгово-экономического университета. — 2010. — № 10 (47).
15. Содружество наций [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki>.
16. Плюсы и минусы таможенной кооперации // Независимая газета. — 2012. — 2 апр. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.tks.ru/reviews/2012/04/02/01>.
17. Нарышкин: Евразийский парламент нужно создать на основе прямых выборов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://news.mail.ru/politics/8764200>.
18. Оксамитный В. В. Legal Systems of the Modern World: Problems of Identification // The Journal of Comparative Law. — 2010. — Vol. V. — Issue 1.

Оксамитний В. В. Міждержавні правові системи як реальність сучасного світу

Анотація. Сучасна епоха характерна значним зростанням числа міжнародних організацій, що відображає об'єктивну закономірність прогресу світової цивілізації. За ступенем інтегрованості серед них виокремлюються міждержавні об'єднання як постійно діючі правові утворення, які ґрунтуються на угодах держав. У таких союзах держави-члени встановлюють між собою певний правопорядок, по суті, формують власне право.

Метою статті постають дослідження тенденцій сучасних міждержавних інтеграційних процесів, вивчення правових зв'язків у міждержавних об'єднаннях, виявлення конкретних форм і різновидів їх правових систем. Розглядаються характерні риси міждержавних утворень, основні ознаки їх правових систем, особливості структури в сукупності інституціональних, функціональних і нормативних частин, проблеми поєднання наднаціональності та суверенності у побудові. Аналізуються основні міждержавні правові системи, в тому числі співдружності як об'єднання держав, які координують свою діяльність у певних сферах; співтовариства, що являє собою централізовану форму міждержавного устрою на основі добровільного обмеження державами-членами істотних суверенних прав на користь союзних структур; союзу як локального об'єднання держав на основі історичної та іншої близькості.

Ключові слова: міждержавні об'єднання, співтовариство, співдружність, союз, правова система, міждержавна правова система.

Оксамытный В. В. Межгосударственные правовые системы как реальность современного мира

Аннотация. Современная эпоха характерна значительным ростом числа международных организаций, что отражает объективную закономерность прогресса мировой цивилизации. По степени интегрированности среди них выделяются межгосударственные объединения как постоянно действующие правовые образования, строящиеся на соглашениях государств. В таких союзах государства-члены устанавливают между собой определенный правопорядок, по сути, формируют собственное право.

Целью статьи предстают исследование тенденций современных межгосударственных интеграционных процессов, изучение правовых связей в межгосударственных объединениях, выявление конкретных форм и разновидностей их правовых систем. Рассматриваются характерные черты межгосударственных образований, основные признаки их правовых систем, особенности структуры в совокупности институциональных, функциональных и нормативных частей, проблемы сочетания наднациональности и суверенности в построении. Анализируются основные межгосударственные правовые системы, в том числе содружества как объединения государств, координирующих свою деятельность в определенных сферах; сообщества, представляющего собой централизованную форму межгосударственного устройства на основе добровольного ограничения государствами-членами существенных суверенных прав в пользу союзных структур; союза как локального объединения государств на основе исторической и иной близости.

Ключевые слова: межгосударственные объединения, сообщество, содружество, союз, правовая система, межгосударственная правовая система.

Oksamytnyi V. Inter-State Legal Systems as a Reality of the Modern World

Summary. The modern era witnessed a significant growth in the number of international organizations, which reflects the objective progress of world civilization. Inter-State associations are of special interest as permanent formations of States having own and inter-State law. Common legal system should be regarded as integral structure created on the basis of principles and norms established by the inter-State association and limiting (with their consent initially expressed in the constitutive treaty) the sovereignty of national law in determined spheres.

The article deals with the modern inter-State integration processes, legal relations in the inter-State formations, the principal indicia and structure of their legal systems, the problems of supranational (as a rule) nature of the competence of inter-State organs having powers to adopt imperative decisions for all member States of the association.

The legal systems thereof correspond to autonomous types of inter-State associations, among which there are: legal systems of Commonwealth as a union of sovereign States coordinating their activities in determined spheres; legal systems of Community — a centralized form of inter-State association assuming the voluntary limitation by member States of their sovereign rights to the union structures; legal systems of Union State — a local union of States on the basis of historical, political, economic, socio-cultural, and ethnographic proximity.

Key words: inter-state formations, community, commonwealth, union state, legal system, interstate legal system.